

## ՏՈՄԱՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

### ՏՈՄԱՐԸ ՀԻՆ ՀՐԷԻՑ ՄՕՏ

Ա. ՕՐԸ

Արարչագործութեան օրերուն պէս, որոնց մասին գրած է Մենդոց Դիրքը, եւ որոնք կը բաղկանային երկոյն մը եւ վաղորդայնէ մը (Մենդ. Ա. 1 եւն.), հին Հրէից մօտ օրը կը տեւէր մէկ արեւը մարը մտնելէն մինչեւ միւսը: Իսկական օրը, որ հակադարձն էր գիշերին, երեք մասէ կը բաղկանար — առաւօտ, կէսօր կամ միջօրեայ եւ երեկոյ: Կը յիշուէին նաեւ արշալոյս եւ վերջալոյս: Իսկ երեկոն կը բաղկանար երկու մասերէ որոնք իրարմէ կը բաժնուէին ժամանակամիջոցով մը, որու մասին մեկնիչները անհամաձայն են իրարու:

Հին Հրեաները անձանօթ էին 60 վայրկեանէ բաղկացեալ ժամերուն: Դանիէլի մարգարէութեան այն էջերը, ուր կը կարծեն տմանք տեսնել հիմակուան ժամերը, պէտք է հասկցուն ակնթարթ մը կամ րոպէ մը, շատ կարճ տեւողութեամբ, որուն չափը անորոշ կը մնայ ցարդ (Դան. Գ. 6, Դ. 16, Ե. 5): Նոր կտակարանի մէջ յիշուած ժամերը պէտք է աւելի ընդարձակ առումով իմացունին: Քրիստոսի առաջին դարուն 12 ժամերու բաժնուած էր օրը (Մատթ. Ի. 1-6, Յովհ. ԺԱ. 9): Այս տասներկու ժամերը կը ստորաբաժնուէին երեքական ժամէ բաղկացեալ չորս մասերու եւ իրենց անունները կ'առնէին առաջին ժամէն (արեւի ծագումը), երրորդ ժամէն (մօտաւորապէս ժամը 9), վեցերորդ ժամէն (միջօրեայ) եւ իններորդէն (ժամը 3):

Օրերու եւ, հետեւապէս, 12 ժամերէն իւրաքանչիւրին տեւողութիւնը եղանակներու համեմատ կը տարբերէր իրարմէ: Այդ տեւողութիւնը չափելու համար հաւանաբար կը գործածէին աւազի կամ ջուրի ժամացոյցներ: Ռաբրինները ետքէն ժամը 24 մասի բաժնեցին, մասը՝ 24 վայրկեանի եւ վայրկեանը՝ 24 րոպէի:

Գիշերը կը սկսէր աստղերը երեւնալուն հետ: «Երբ աստղ մը փայլի, կ'ըսէ Երուսաղէմի Թալմուտը, ցերեկ է տակաւին. երբ երկրորդ մը կ'երեւի՝ կաս-

կածելի է դեռ, իսկ երեք աստղեր երբ երեւին հորիզոնին վրայ, այն ատեն գիշերը հասած կ'ըլլայ»: Գիշերը բաժնուած էր երեք մասերու կամ պահերու — արեւը մարը մտնելէն մինչեւ կէս գիշեր, կէս գիշերէն մինչեւ հաւախօս եւ հաւախօսէն մինչեւ արեւածագ: Բարեխոնի Թալմուտին համաձայն՝ առաջին պահուն էլը կը զոայ, երկրորդին՝ շուշը կը հաջէ եւ երրորդին՝ մանուկը կաթ կը ծծէ իր մօր ստինքէն ու կինը կը խօսի իր ամուսինին հետ»:

Քրիստոսի ժամանակ Հրեաները Հռոմայեցիներէն փոխ առած էին գիշերուան չորս պահերուն բաժանումը — արեւը մարը մտնելէն երեկոյեան ժամը 9, ժամը 9էն կէս գիշեր, կէս գիշերէն առաւօտ ժամը 3, ու ժամը 3էն արեւածագ: Երկրորդ պահը կը կոչուէր միջգիշեր եւ երրորդը՝ հաւախօս:

Բ. Ե Օ Թ Ն Ե Ա Կ Ը

Երրայեցիք մեծ յարգ կ'ընծայէին 7 թիւին, եւ Մովսէս նուիրագործեց եօթնեակը կամ եօթն օրերու տեւողութիւնը, որ կը համապատասխանէր արարչագործութեան եօթն օրերուն: Այսպէս Մարգարէն աստուածային եօթնեակին վրայ ձեւակերպեց երրայական եօթնեակը, եւ Աստուծոյ հրամանով հաստատեց եօթներորդ օրուան հանգիստը կամ Շաբաթը, որ կը նշանակէ հանգիստ: Շաբաթ անունը հաւասարապէս կը տրուի նաեւ ամբողջ եօթնեակին: Շաբաթ օրուան յաջորդող օրերը կը կոչուէին «առաջին օր եօթնեակի, երկրորդ օր եօթնեակի» եւայլն, եւ վեցերորդը կը կոչուէր «շաբաթի վաղորդայնը» Հելլենական Հրեաները շաբաթի այս վաղորդայնին պարսկալեւ անունը տուին, որ կը նշանակէ «պատրաստութիւն», վասնզի այդ օրը կը տեսնուէին շաբաթ օրուան պատրաստութիւնները:

Գ. Ա Մ Ի Ս Ը

Ամիսը կը սկսէր լուսինի ծնունդին հետ ու կը վերջանար 29<sup>1</sup>/<sub>2</sub> օրէն, այսինքն տնոր ամսական հոլովոյթի աւարտին: Երկու տեսակ էին ամիսները. պակասաւոր ամիսներ, որոնք կը բաղկանային 29 օրէ եւ ամբողջական ամիսներ՝ 30 օրէ: Պաշտօնական ատեան մը, որ ետքէն Սինեդրիոն

կոչուեցաւ, կ'որոշէր նոր լուսինն կամ ամսուան առաջին օրը եւ տարին ամէն մէկ ամիսներու տեւողութիւնը: Կրնար պատահիլ որ երկու ամիսներ յաջորդաբար երեսնական օրերէ բաղկանային:

Սկիզբները տարւոյն ամիսները կը սկսէին Նիսանէն կամ Պասեքի առաջին ամիսէն ու դասական թիւերով կ'որոշուէին անոնք — առաջին ամիս, երկրորդ ամիս, երրորդ ամիս եւ այլն:

Համաձայնեցնելու համար լուսնական տարին արեգակնայինին հետ՝ ամէն երկու կամ երեք տարին անգամ մը տասներեքերորդ ամիս մըն ալ կ'աւելցնէին, զոր կ'անուանէին Վե Ադար (երկրորդ Ադար), կրկնելով տասներկուերորդ ամսուն անունը: Այս յաւելումը կ'ընէին, սովորաբար, ամէն անգամ երբ ցորենը բաւական հասունցած չէր ըլլար տակաւին:

#### Գ. Տ Ա Ր Ի Ն

1. — Հրեական տարին լուսնական բաժանում մը ունի սոսկ:

Շատ բնական էր տարին բաժանումները հաշուել լուսինի հոլովումներուն համաձայն: Ասոր կ'ականարկէ Սիրաքի Գիրքին հեղինակը. «Լուսինը հաւատարիմ է իրեն յատկացուած ժամանակին: Ան ցոյց կուտայ տարին ժամանակները ու կ'իմացնէ ապագան: Անիկա կուտայ նշանը տօներուն. իր լոյսը կը նուազի՝ երբ կը հասնի իր վախճանին: Անկէ կ'առնէ ամիսը իր անունը. ան դարմանալիօրէն կ'աճի իր զանազան երևոյթներուն մէջ: Բանակի մը վրանին կը նմանի ան երկինքի բարձունքին վրայ» (Սիրաք ԽԳ. 6-9):

Հրէից տոմարական զրութիւնը որ այնքան պարզ եւ բնական կ'երեւի, բարդ ու զժուարին է սակայն իր խորքին մէջ: Պէտք չէ մոռնալ թէ տոմարը իր վերջին կատարելութիւնը ստացաւ ԺԶ. դարուն՝ Կրիզոստեան բարեկարգութեամբ (1582): Տարին ճիշդ տեւողութիւնը արեւի հոլովումներուն համաձայնեցնելը կը պահանջէր աստղագիտական հաշիւներ՝ որոնց անտեղեակ էին հիները: Անոնց համար չորս եղանակներու պարբերական փոփոխութիւնը դիւրին միջոց մը կը թուէր ճշգրիտ համար ժամանակի բաժանումները՝ գէթ մօտաւորապէս: Բայց որովհետեւ եղանակ-

ներու յաջորդութիւնը արեւի հոլովումէն կախում ունի, հետեւապէս հարկ կը ներկայանար տարին տեւողութիւնը կանոնաւորել անոր մէկ կէտէն դարձեալ միեւնոյն կէտը դառնալու ժամանակամիջոցին վրայ: Որովհետեւ լուսինի երևոյթները երևումն օրուան մէջ իրարու կը յաջորդէին, ատոր համար կարծեցին հիները՝ թէ չորս եղանակներու տեւողութիւնը հաւասար է լուսնական տասներկու ամիսներու: Ասկէ առաջ եկաւ տարին տասներկու ամիսներու բաժնելու սովորութիւնը:

Բայց լուսինի հոլովումը կը տեւէ քսանեւինն ու կէս օր: Այս պատճառաւ ամիսը մերթ 29 եւ մերթ 30 օր կը հաշուէին, ու այսպէս կ'ունենային սրախաւոր ամիսներ եւ ամբողջական ամիսներ: Շուտով նշմարեցին, սակայն, որ երբ միայն տասներկու ամիս տրուի տարին՝ յաջորդող տարին չի սկսիլ միեւնոյն եղանակին: Ու արդարեւ տասներկու լուսնական ամիսները կը պարունակեն 354 օր 8 ժամ, մինչդեռ արեւի տարեկան հոլովումը, որուն հետ կապուած են չորս եղանակները, կը տեւէ 365 օր 5 ժամ, ինչ որ առաջ կը բերէ զբրեթէ տասներմէկ օրուան տարբերութիւն մը մէկ տարուան մէջ: Հարկ էր ուրեմն համաձայնեցնել այս երկու տարիները իրարու հետ:

2. — Լուսնական տարին համաձայնութիւնը չորս եղանակներուն կամ արեւի հետ կատարուեցաւ 29 օրէ բաղկացեալ 13րդ ամիսի մը յաւելումով՝ երբեմն երկու եւ երբեմն երեք տարին անգամ մը:

Տարին վերջին ամիսը Ադար ըլլալով՝ յաւելեալ ամիսը՝ ինչպէս ըսինք՝ կոչուեցաւ Վե Ադար այսինքն երկրորդ Ադար: Այս յաւելումը Ադար ամսոյ վերջերը կը յայտարարէր Մինեգրիտի նախագահը կամ իր քանի մը ատենակալներով եւ կամ ընդհանրապէս ինք առանձինն:

Մեր թուականի Դ. դարուն վերջերը Հրեաները ընդունեցան իննեւտասներեակի շրջանը, զոր Բրիտտոսէ հինգ դար առաջ գտած էր Մեթոն յոյն աստղագէտը: Այս շրջանին համաձայն յաւելեալ ամիս կ'ունենային իննեւտասներեակի 3րդ, 6րդ, 8րդ, 11րդ, 14րդ, 17րդ եւ 19րդ տարիները:

Բայց պէտք է նկատել թէ մեր թուա-

կանի Բ. դարուն, ինչպէս նաեւ Քրիստոսի ժամանակ, Սինեգրիտը՝ առանց զիտական հիմերու՝ կը կորցադրէր թէ՛ իւրաքանչիւր ամսոյ տեւոյթի թիւնը եւ թէ՛ յաւելեալ տարիներու յաջորդութիւնը, որմէ կախում ունի զէպրերու գուգակցութիւնը շաբթուան այս կամ այն օրուան հետ։ Հետեւապէս առանկ քմահաճ հաշիւներով կարելի պիտի չըլլար ճշգիւ եղելութեանց ըստոյդ ժամանակը՝ ըլլայ Յիսուսի կեանքին, ըլլայ առաքելական ժամանակներու վերաբերմամբ։ Տոմարական մասնաւոր հաշիւներով միայն կը դառնի այսպիսի ժամանակագրական խնդիրներու լուծումը։

3. — Հրեաները իրենց կրօնական տարին կը սկսէին զարնան՝ Աբրահամի Քաղդէացոց եկեղեցի բերած դուրեան համաձայն։ Աստուած հրամայած էր որ Պատեֆի ամիսը՝ այսինքն Նիսանը ըլլայ տարին

առաջին ամիսը։ «Ամիսս այս եղիցի ձեզ սկիզբն ամսոց, առաջինն եղիցի ձեզ յամիսս տարւոյն (Ելք ԺԷ. 2)։ Ըստ այսմ կ'արտայայտուին նաեւ Աստուածաշուէլի յետնագոյն զիրքերը։ Ետքէն սահմանուեցաւ որ քաղաքական տարին սկսուի աշունին (Եօթներորդ ամիս կամ Թըշրի)։ Յունական այս սովորութիւնը գոյութիւն ունէր արդէն Քրիստոսի առաջին դարուն։

Այս նորութիւնը մուտ գտած է անշուշտ հելլենական շրջանին Մեծն Աղեքսանդրէն յետոյ։ Բաց աստի այդ շրջանին Պաղեստինի բնակիչները պատմական զէպքերը ճշգիւտ համար գործածեցին նաեւ Սելեւկեանց թուականը, որ կը սկսէր 312ի (ն. Ք.) աշունին։ Տոմարական այս դրութեան հետեւած են Մակարայեցոց Դիրքերու երկու հեղինակները։

Հայացոյց՝ Մ. Ե. Ն.

## Ո՞Վ ...

Էզր ո՞ւր է. — սպանըեցաւ.  
Արո՞ւն, կասուն ճարա նենգաւ  
Ու լափըփեց ոսկրեն համբուն.  
Խըբքսացող այս բոյնն արդեօք  
Այսուհետեւ ո՞վ գայ. — ոչ ոք.  
Վա՛խ նընդուկներ, փոքր ու սիրուն։

Խաբեր հովիւն ու տաբեր են.  
Շունն է սասկեր. գա՛լն ալ մօտն  
Կ'երկընցընէ քաթն անողոք  
Փարախէն ներս.

Ո՞վ պիտի խնամէ զանոնք. — ոչ ոք,  
Վա՛խ իմ փոքրիկ հէ՛ք զառնուկներս։

Հայրը բանսն է. մայրի՞կն հապա.  
— Հիւանդանոցն. — վի՛ճք անուպա.  
Տունն հովերէ՛ն է տառաքել.  
Խեղճ օրոց մ'հոն կը շարժի լոկ.  
Ո՞վ կայ իր մէջ. — աւա՛ղ, ոչ ոք.  
Վա՛խ, իմ անմեղ հէ՛ք փոքրիկներ։

Վ. ՀԻԿԿԹ